

Alicja Maliszewska – absolwentka socjologii w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego oraz kulturoznawstwa Europy Środkowo-Wschodniej na Uniwersytecie Warszawskim, doktorantka w Instytucie Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Wydziału Lingwistyki Stosowanej na Uniwersytecie Warszawskim. Do jej głównych zainteresowań naukowych należą stosunki polsko-ukraińskie po 1989 roku, socjologia etniczności (zwłaszcza tożsamość narodowa mniejszości ukraińskiej w Polsce), wielokulturowość, literatura dokumentu osobistego, metoda biograficzna i komunikacja społeczna (komunikowanie międzykulturowe, masowe, za pośrednictwem internetu)
alicjamaliszewska19@wp.pl

Alicja Maliszewska

Ograniczenia w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie

Praca ukazuje genezę społeczeństwa obywatelskiego oraz trudności związane z jego rozwojem od chwili uzyskania przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku do wybuchu pomarańczowej rewolucji w 2004 roku. Zakres artykułu nie obejmuje obecnej sytuacji społeczno-politycznej Ukrainy, która uległa diametralnej zmianie po rewolucji na Majdanie¹. Moim zdaniem jest jeszcze za wcześnie na naukową analizę wydarzeń w stosunkach ukraińsko-rosyjskich z 2014 roku oraz działań wojennych obejmujących wschodnią Ukrainę.

Czym jest społeczeństwo obywatelskie?

Obecnie obserwuje się powrót idei społeczeństwa obywatelskiego, która pojawia się nie tylko w literaturze naukowej, lecz także w dyskursie społecznym. Społeczeństwo obywatelskie jest pojęciem wieloznacznym, stąd mamy do czynienia z wieloma definicjami tego terminu (Szacki, 1997, ss. 5–6). Najczęściej społeczeństwo obywatelskie jest rozumiane jako instytucje, stowarzyszenia działające w sferze publicznej. Te instytucje i stowarzyszenia powstają oddolnie,

¹ Rewolucja na Majdanie rozpoczęła się w momencie opracowywania niniejszego tematu.

uczestnictwo w nich jest dobrowolne, a one same są autonomiczne wobec państwa (Wnuk-Lipiński, 2005, s. 119). W badaniach empirycznych, jak podkreśla Jerzy Szacki, społeczeństwo obywatelskie oznacza trzeci sektor, który został wyróżniony poprzez podział na prywatne i publiczne podmioty działania oraz cele działalności. Sektor pierwszy stanowi rynek obejmujący podmioty i cele prywatne, w sektorze drugim, który tworzy rząd, w przeciwieństwie do sektora pierwszego, podmioty i cele są publiczne. W sektorze trzecim, utożsamianym ze społeczeństwem obywatelskim, podmioty są prywatne, cele jednak publiczne. Istnieje również sektor czwarty, określany jako korupcja, w którym, w przeciwieństwie do społeczeństwa obywatelskiego, podmioty są publiczne, ale ich cele prywatne (Szacki, 1997, s. 54). Należy podkreślić, że klasyfikację tych sektorów powinno się rozumieć jako typy idealne w ujęciu Weberowskim, a nie jako dokładny opis rzeczywistości.

Spółeczeństwo obywatelskie tworzą świadome, upodmiotowione jednostki, działające w sferze publicznej (Rachwał, 2010, s. 24). Opiera się ono na wytworzeniu u obywatela współodpowiedzialności za państwo, w którym żyje. Dystans pomiędzy obywatelami a administracją zmniejsza się wraz z traktowaniem obywateli w sposób podmiotowy przez urzędników państwowych oraz zachęcanie ich do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym (Witkowska & Wierzbicki, 2005, s. 15). Podstawę społeczeństwa obywatelskiego stanowią oddolne, żywiołowe działania obywateli, które doprowadzają zazwyczaj do utworzenia dobrowolnych stowarzyszeń, organizacji społecznych. Do funkcji, które powinno realizować społeczeństwo obywatelskie, zalicza się: ochronę sfery prywatnej przed ingerencją państwa, kontrolowanie działań podejmowanych przez polityków, budowanie instytucji, które staną się reprezentantami interesów grupowych, tworzenie społeczeństwa pluralistycznego (Rachwał, 2010, s. 40). Według Wiesława Bokajły istnieją trzy rodzaje powiązań między społeczeństwem obywatelskim a państwem: 1) społeczeństwo obywatelskie występuje przeciwko państwu; 2) społeczeństwo obywatelskie może wspierać, dopełniać państwo; 3) państwo jako uzupełnienie funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Najbardziej interesujący w kontekście tego artykułu jest pierwszy typ relacji, gdyż dotyczy on oddolnego procesu demokratyzacji charakterystycznego dla Europy Środkowej i Wschodniej (Bokajło & Dziubka, 2001, s. 33).

Spółeczeństwo obywatelskie wyklucza istnienie społeczeństwa totalitarnego, ponieważ w systemie totalitarnym państwo kontroluje wszelkie instytucje, a uznanie zróżnicowanych interesów społecznych podważa fundamenty ideologii totalitarnej (Shils, 1994, s. 25). Istnienie społeczeństwa obywatelskiego sprzyja rozwojowi demokracji, bowiem wpływa ono –

poprzez tworzenie kapitału społecznego – na prawidłowo działający system polityczny (Rachwał, 2010, s. 52). Występuje pozytywna współzależność pomiędzy państwem liberalno-demokratycznym a społeczeństwem obywatelskim. Natomiast kiedy system polityczny jest niedemokratyczny, to między państwem a społeczeństwem obywatelskim dochodzi do zależności negatywnej (Shils, 1994, ss. 20–22). Może prowadzić to do konfrontacji – także na drodze rewolucji – społeczeństwa obywatelskiego z oficjalnym systemem władzy. Społeczeństwo obywatelskie wówczas przeciwstawi się państwu, po jednej stronie będą „my” – obywatele, a pod drugiej „oni”, czyli władza.

Rozwój społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie

W okresie komunizmu na Ukrainie nie był możliwy rozwój organizacji pozarządowych, ponieważ ich działalność była niezgodna z interesem partii. Co prawda istniały w czasach radzieckich pewne formy instytucjonalne, które miały zrzeszać obywateli na zasadzie dobrowolności, jednak były one całkowicie kontrolowane przez partię i rząd. Celem komunistycznej organizacji młodzieżowej w Związku Radzieckim – Komsomołu – było przygotowanie młodych ludzi do wstąpienia w systemy partyjne czy do Dobrowolnego Stowarzyszenia na rzecz Sprzyjania Wojsku, Lotnictwu i Flocie. Organizacje te były od samego początku upaństwowione. Partia komunistyczna utworzyła je dla maskowania swojego prawdziwego celu, polegającego na wszechobecnej kontroli społeczeństwa. Działające za rządów komunistycznych na Ukrainie różnego rodzaju koła sportowe, muzyczne, przyrodnicze miały natomiast jednoczyć obywateli o podobnych zainteresowaniach, nie miały one jednak możliwości obrony ich praw obywatelskich (Łysenko, 2007, s. 167).

Organizacje obywatelskie na Ukrainie zaczęły się pojawiać wraz z odwilżą gorbaczowską, polityką otwartości, zamierzeniem wprowadzenia pluralizmu społecznego, a później politycznego. Członkowie tych stowarzyszeń nie mogli jawnie przyznawać się do swoich przekonań politycznych, stowarzyszenia były zmuszone zajmować stanowisko apolitycznych organizacji obywatelskich. Spośród nich należy wymienić: Kulturalne Stowarzyszenie Lwa we Lwowie, Klub Kulturalny w Kijowie, Stowarzyszenie Języka Ukraińskiego im. Tarasa Szewczenki, stowarzyszenie na rzecz obrony byłych więźniów reżimu totalitarnego Memoriał, ruch ekologiczny Zielony Świat. Wymienione stowarzyszenia od października 1990 roku, w którym nastąpiło unieważnienie art. 6 Konstytucji ZSRR dotyczącego monopolu KPU-

-KPZR, zaczęły wykorzystywać dostępne obszary wolności, poszerzając stopniowo zakres swojej działalności. Tym samym przygotowały one grunt dla późniejszego pluralizmu politycznego (Kolodii, 2010, s. 304).

21 stycznia 1990 roku pojawiła się jedna z pierwszych form partycypacji politycznej na Ukrainie, zwana akcją „łańcuch zjednoczenia”. Tak zwana „fala ukraińska”, utworzona przez ludzi trzymających się za ręce, mająca symbolizować jedność narodu ukraińskiego, przebiegała przez Kijów, Żytomierz, Tarnopol, Lwów, Iwano-Frankowsk. Aktywność polityczna obywateli została pobudzona przez Ludowy Ruch Ukrainy. Jej celem było uczczenie rocznicy zjednoczenia Ukraińskiej Republiki Ludowej z Zachodnioukraińską Republiką Ludową. Pomysł przygotowania „łańcucha jedności” został rozpowszechniony i był wykorzystywany także w późniejszych partycypacjach społecznych i politycznych (Bortnikow, 2010, s. 280).

Bardzo ważną akcją protestu obywatelskiego na początku lat 90. XX wieku była masowa głodówka studencka o charakterze politycznym, która odbyła się na placu Rewolucji Październikowej². Akcję zorganizowało Ukraińskie Stowarzyszenie Studenckie oraz Bractwo Studenckie (Lwów). Protest poparły organizacje patriotyczne, stowarzyszenia obrońców prawa, a nawet część deputowanych ludowych. Studencka akcja protestacyjna została nazwana „rewolucją na granicy”. Postulaty studentów protestujących w Kijowie dotyczyły: dymisji Przewodniczącego Rady Ministrów, rezygnacji Rady Najwyższej z podpisania nowej umowy związkowej, zniesienia przymusu służby wojskowej poza granicami Ukrainy, powtórnych wyborów Rady Najwyższej USRR na zasadzie wielopartyjnej wiosną 1991 roku. Dzięki „rewolucji na granicy” społeczeństwo ukraińskie uwierzyło we własne możliwości, zrozumiało, że jest w stanie poprzez protesty obywatelskie wpłynąć na rządzącą nomenklaturę. Zainicjowane przez studentów protesty spowodowały łańcuchową reakcję zmian zakończonych uzyskaniem przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku (Kolodii, 2010, s. 305).

Na początku XXI wieku na Ukrainie system władzy prezydenckiej stawał się coraz bardziej autokratyczny, ograniczano wolność słowa. Zrazem jednoczyła się i nabierała siły opozycja, która aktywizując społeczeństwo ukraińskie, zorganizowała w latach 2000–2001 wiele protestów pod hasłem „Ukraina bez Kuczmy”. Uczestnicy akcji rozbijali namioty w centrum Kijowa, domagali się dymisji prezydenta kraju. Ruch społeczny „Ukraina bez

² Plac Rewolucji Październikowej to obecnie plac Niepodległości.

Kuczmy” był reakcją na bestialskie zamordowanie ukraińskiego dziennikarza śledczego Georgija Gongadze. W wyniku tzw. „skandalu kasetowego” społeczeństwo ukraińskie dowiedziało się, że prezydent Leonid Kuczma był podejrzany o wydanie wyroku śmierci na dziennikarza. Protestujący obywatele żądali przeprowadzenia niezależnych ekspertyz w sprawie morderstwa Gongadze (Tumanova, 2012). Chociaż analiza taśm wykazała, że są one prawdziwe, to Leonid Kuczma nie został oskarżony o zlecenie zabójstwa dziennikarza, gdyż sąd uznał, że kasety nie mogą być dowodem rzeczowym w postępowaniu, bo zostały nagrane bez pozwolenia MSW. Najwięcej protestujących pod hasłem „Ukraina bez Kuczmy” wzięło udział w mityngach oraz manifestacjach z użyciem namiotów.

Pomarańczowa rewolucja z 2004 roku uznawana jest za jedno z najważniejszych osiągnięć społeczeństwa obywatelskiego. Bezpośrednią przyczyną jej wybuchu było jawne sfałszowanie drugiej tury wyborów prezydenckich przez zwolenników prezydenta Leonida Kuczmy. Wzburzone społeczeństwo ukraińskie nie miało zamiaru biernie przyglądać się kłamstwom wyborczym. Liczne naruszenia prawa podczas wyborów spowodowały masowe wyjście ludzi na ulice. Obywatele z całej Ukrainy wyruszyli do Kijowa, aby protestować przeciwko korupcji i machinacjom wyborczym. Ukraiński naród udowodnił, że jest na tyle dojrzały politycznie, by przeciwstawić się niedemokratycznym rządóm. Należy podkreślić, że organizacje i zrzeszenia biorące udział w pomarańczowej rewolucji nie stosowały przemocy, tylko starały się wywrzeć presję na rząd, parlament oraz Sąd Najwyższy. Właśnie dzięki temu ich aktywność polityczna nie przekroczyła przepisów konstytucyjnoprawnych, a zarazem przyczyniła się do tego, że Sąd Najwyższy unieważnił drugą turę wyborów (Dzieduszycki, 2005, s. 79). Po ponownym głosowaniu Ukraińców na prezydenta, okazało się, że wygrał Wiktor Juszczenko, uzyskując 52% poparcia.

Chociaż pomarańczowa rewolucja była przykładem aktywizacji społeczeństwa ukraińskiego wokół wartości obywatelskich i moralnych, to w późniejszych latach społeczeństwo obywatelskie nie potrafiło stać się strażnikiem owych wartości. Dalsze poczynania prezydenta i jego administracji nie spowodowały zmiany oligarchicznych rządów na Ukrainie. Lobbowanie interesów tylko niektórych grup społecznych na niekorzyść interesów całego narodu, brak reform gospodarczych, wywieranie presji na władzę sądowniczą – wszystkie te zachowania przeczyły deklaracjom wygłaszanym przez ekipę Juszczenki na Majdanie (Kokorski & Kokorska, 2010, s. 237). Społeczeństwo obywatelskie na Ukrainie było na tyle silne, by przeciwstawić się fałszowaniu wyborów, ale nie potrafiło po pomarańczowej rewolucji zmusić polityków do skutecznego działania (Riabczuk, 2014, s. 36).

Bariery w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie

Po pomarańczowej rewolucji na Ukrainie wciąż utrzymywał się niski poziom uczestnictwa obywateli w życiu społecznym. Świadczyły o tym wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych przez Centrum im. Razumkowa w 2008 roku na reprezentatywnej próbie mieszkańców Ukrainy. Tylko mniej więcej 12% respondentów uczestniczyło w działalności obywatelskiej, a 77% badanych nie brało żadnego udziału w aktywności społecznej (Bortnikow, 2010, s. 283). Z badań na temat aktywności społecznej Ukraińców, przeprowadzonych w 2013 roku przez Fundację Inicjatywy Demokratyczne oraz Centrum im. Razumkowa, wynika natomiast, że zaledwie co dwunasty Ukrainiec jest członkiem stowarzyszeń czy organizacji pozarządowych. Działalność społeczna jest Ukraińcom obojętna, gdyż większość z nich sądzi, że ich działania nie przyniosą żadnych zmian. Poza tym respondenci tłumaczyli, że nie mają czasu na bezpłatną pracę w organizacjach pozarządowych. Ukraińcy mogliby zaangażować się w działalność społeczną, jeśli im samym lub ich rodzinom przyniosłoby to konkretną korzyść. Tylko 30% badanych miało wiedzę na temat organizacji pozarządowych działających w ich środowisku lokalnym, 70% Ukraińców natomiast nie wiedziało nic na temat takich stowarzyszeń („Ukraiñtsi baïduzhi do aktyvnoï hromads'koï diial'nosti – opytuvannia”, 2013).

Rodzą się zatem pytania: Dlaczego tak się dzieje, że Ukraińcy nie chcą uczestniczyć w życiu społecznym? Jakie bariery występują w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie? Według mnie główną przeszkodą w istnieniu społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie jest brak jednolitej tożsamości narodowej Ukraińców i jednej pamięci zbiorowej, wspólnej dla wszystkich obywateli, mentalność sowiecka, oligarchiczna władza oraz niewypracowanie kapitału społecznego. W dalszej części artykułu zostaną opisane wyżej wymienione czynniki hamujące rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

Brak jednolitej tożsamości narodowej

Jednym z podstawowych warunków powstania i funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego jest zbiorowa świadomość jego członków dotycząca przynależności do społeczeństwa jako całości. Świadomość narodowa jest jednym z istotnych elementów wpływających w sposób pośredni na proces tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego (Shils, 1994,

ss. 33–39). Między słabą tożsamością społeczną a niezadowalającym stopniem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego zachodzi korelacja dodatnia. Zatomizowana społeczność, mająca jedynie tożsamość regionalną, nieufna wobec obywateli, nie jest w stanie stworzyć społeczeństwa obywatelskiego. Jeśli jednostki odczuwają zaufanie do własnego narodu i chcą się o niego troszczyć, wzmacnia się ich zaangażowanie w działalność na rzecz dobra wspólnego – w taki sposób kolektywna samoświadomość wpływa na rozwój społeczeństwa obywatelskiego (Riabczuk, 2005, s. 48). Zdaniem Jerzego Szackiego członkowie społeczeństwa obywatelskiego muszą być świadomi, iż zaspokojenie partykularnych potrzeb nie jest możliwe bez istnienia sfery porozumienia, współdziałania i wspólnoty (Szacki, 1997, s. 38).

Na Ukrainie od czasu rozpadu ZSRR trwa nieustannie transformacja społeczno-gospodarcza. Ukraińcy w dalszym ciągu mają problem z konstrukcją własnej tożsamości. Za przyczynę takiego stanu rzeczy uznaje się zróżnicowanie językowe, religijne i narodowe obywateli Ukrainy. Zdaniem ukraińskiego pisarza i publicysty Mykoły Riabczuka najważniejszy podział na Ukrainie przebiega jednak między sowieckością a antysowieckością, przeszłością a przyszłością, systemem państwa opartym na relacji patron – klient a społeczeństwem obywatelskim (Riabczuk, 2014, s. 38). Zdekonstruowana pamięć społeczeństwa dawnego imperium, istniejąca współcześnie filozofia człowieka radzieckiego, oligarchiczna władza, mały kapitał zaufania społecznego stanowią przeszkody w tworzeniu dyskursu tożsamościowego, a tym samym hamują rozwój społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie (Nowak, 2011, s. 156).

Różne rodzaje pamięci zbiorowej

Tożsamość narodową buduje się między innymi na spójnej wizji historii danej zbiorowości. Według Shilsa: „Gdy dzieci zaczęto uczyć historii – historii ich własnego społeczeństwa: jego bohaterów, władców i wojen, i geografii, proces tworzenia społeczeństwa obywatelskiego zyskał jedną ze swych podwalin” (Shils, 1994, s. 39). Przede wszystkim na Ukrainie Zachodniej i Ukrainie Wschodniej istnieją różne rodzaje pamięci zbiorowej. W dyskursie medialnym ta pierwsza przedstawiana jest zazwyczaj jako „nacjonalistyczna”, przeważnie ukraińskojęzyczna, natomiast druga jest uznawana za „internacjonalistyczną”, przeważnie rosyjskojęzyczna. Zgodnie z tym podziałem w społeczeństwie ukraińskim funkcjonują dwie wersje pamięci o przeszłości Ukrainy: narodowa i sowiecka (Stryjek, 2007, s. 145). Podejście do historii zaczyna się zmieniać po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości, w zachodniej

części kraju stopniowo wypierana jest sowiecka wizja przeszłości, na jej miejsce pojawia się nowa, mająca charakter narodowy. Ukraińcy są w niej ofiarami represji ZSRR, a zbiorowym bohaterem narodowym staje się UPA. Jednak na Wschodniej Ukrainie taka historia dziejów nie jest dopuszczalna, gdyż tamtejsza ludność postrzega UPA jako organizację przestępczą, współpracującą z Niemcami, Armia Czerwona traktowana jest natomiast jako prawdziwa wyzwolicielka narodu ukraińskiego (Wylegała, 2014, s. 57). Należy podkreślić, że odmienne wersje historii występują również na Ukrainie Zachodniej, gdzie kanon pamięci sowieckiej nadal istnieje, o czym świadczą zarówno pomniki poświęcone narodowemu podziemi ukraińskiemu, jak i monumenty radzieckich żołnierzy, które – w przeciwieństwie na przykład do Estonii – po 1991 roku nie stały się obiektem wandalizmu. „Desowietyzacja” tych pomników, adaptacja do nowego ustroju polegała choćby na „dobudowywaniu” obok nich figurki Matki Boskiej opłakującej poległych (Portnow, 2009, s. 29).

Mentalność radziecka

Kolejną przeszkodą w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie jest radziecka mentalność znacznej części obywateli. Konstytutywną cechą ustroju komunistycznego było dążenie do stworzenia nowego człowieka – homo sovieticus. Przebudowa mentalności ludzi w tym kierunku najdalej zaszła w ZSRR. Trwałym rezultatem rządów Stalina było stworzenie społeczeństwa składającego się z milczących konformistów. Ludzie sowieccy byli zmuszeni do podwójnego życia, które polegało na ukrywaniu swoich prawdziwych przekonań, wartości, stylu życia sprzecznych z oficjalnymi normami społeczeństwa radzieckiego przed groźnymi sąsiadami, a czasami nawet przed członkami własnej rodziny. Stalinizm wpływał na uczucia i myśli ludzi sowieckich. Mentalność sowiecka zawładnęła całą świadomością obywateli żyjących w państwie radzieckim (Figes, 2008).

Co ciekawe, nawet ofiary reżimu stalinowskiego usiłowały zostać „obywatelami sowieckimi”, aby w ten sposób zwalczyć poczucie wstydu i strach. Wiara w komunizm nadawała sens ludzkim cierpieniom, zamieniała obywateli pokrzywdzonych przez system terroru nie tylko w milczących świadków, lecz także w aktywnych współuczestników (Figes, 2008). Konstytutywnym założeniem systemu totalitarnego była kontrola wszystkich dziedzin życia obywateli. Donoszenie dzieci na własnych rodziców, którzy nie postępowali zgodnie z zasadami panującymi w państwie sowieckim, za sprawą wykreowanego przez stalinowską propagandę na bohatera Pawlika Morozowa, stało się wzorem do naśladowania. Postaci

Pawlika jako oddanego pioniera i obrońcy partii komunistycznej poświęcano filmy, opowiadania, wiersze. Podkreślano jego lojalność wobec systemu komunistycznego, która była tak wielka, że nie wahał się wydać milicji swojego ojca, oskarżając go o to, że jest „kułakiem”. Kult Pawlika oddziaływał na moralność dzieci, którym wpajano, że państwo sowieckie ma być dla nich ważniejsze niż miłość, którą czują do swej rodziny. Młodych ludzi uczono, że donoszenie na przyjaciół i bliskich jest świadectwem prawej postawy obywatelskiej, a nie czynem, którego należy się wstydzić (Figes, 2008, s. 105). W ZSRR dzieci były poddawane wszechstronnej indoktrynacji, m.in. partia starała się im udowodnić, że Stalin jest potężniejszy od Boga. Znamienna wydaje się tu scena, którą Agnieszka Holland umieściła w filmie „Europa, Europa”. Kiedy za namową nauczycielki dzieci proszą Boga o cukierki, wtedy nic się nie dzieje. Wychowawczynie radzi, by zwróciły się z tą samą prośbą do Stalina, i w tej samej chwili ktoś zrzuca słodycze przez otwór w suficie.

Oligarchiczna władza

Oligarchia to system, w którym grupa ludzi dysponująca olbrzymimi zasobami finansowymi wywiera decydujący, choć niejawni wpływ na politykę danego państwa. Oligarchą staje się człowiek, który z jednej strony jest właścicielem dużych firm, przedsiębiorstw, a z drugiej strony ma silną pozycję w klanowych sieciach powiązań społecznych (Zybertowicz, 2014).

System oligarchiczny na Ukrainie powstał w drugiej połowie lat 90. za rządów Leonida Kuczmy. Po upadku Związku Radzieckiego w państwie ukraińskim nastąpiła transformacja ustrojowa i gospodarcza. Wtedy zaczęły się tworzyć pierwsze grupy biznesowe³, które łączyła najczęściej jedna branża, np. sektor gazowy, metalurgia. To właśnie w tym czasie narodziła się zależność między władzą a przedstawicielami biznesu. Politycy i urzędnicy przymykali oczy na naruszenia prawa podczas procesu prywatyzacji przedsiębiorstw, gdyż dzięki temu mogli czerpać korzyści płynące z działalności biznesmenów. Podczas prezydentury Kuczmy wykształciły się trzy największe klany, które przejęły kontrolę nad głównymi gałęziami gospodarki. Pierwszym z nich był klan doniecki, mający największe wpływy w przemyśle metalurgicznym. Najważniejszym jego przedstawicielem był Rinat Achmetow – najbogatszy oligarcha żyjący na Ukrainie. Do grupy klanu donieckiego należał również Wiktor Janukowycz, który był gubernatorem obwodu donieckiego, potem premierem, a następnie prezydentem

³ Nazywane także klanami.

Ukrainy wybranym w wyborach w 2010 roku. Kolejną liczącą się grupą biznesową był klan dniepropietrowski, z którym były związane znane postaci ze sceny politycznej Ukrainy, takie jak Paweł Łazarenko i Julia Tymoszenko. Klan dniepropietrowski przejął władzę nad sektorem gazowym, metalurgią, a także bankowością. Trzecia grupa biznesmenów utworzyła klan kijowski, którego głównym obszarem działalności była energetyka, sektor finansowy, media. Najbardziej wpływowym biznesmenem w tej grupie był Wiktor Medwedczuk – szef administracji prezydenta podczas drugiej kadencji Kuczmy (Matuszak, 2012, ss. 13–15).

Pomarańczowa rewolucja miała przynieść koniec władzy oligarchicznej dzięki przeprowadzeniu reform konstytucyjnych oraz oparciu systemu politycznego na legitymizacji społeczeństwa obywatelskiego. Jednak wbrew społecznym oczekiwaniom nowe władze wybrane w 2004 roku nie uzdrowiły systemu gospodarczego i politycznego. Co prawda pomarańczowa rewolucja doprowadziła do wymiany polityków w rządzących strukturach, ale nie przyczyniło się to do jakościowej zmiany systemu politycznego, który nadal pozostał oligarchiczny. Liderzy pomarańczowej rewolucji – Wiktor Juszczenko i Julia Tymoszenko – nie przeprowadzili reform gospodarczych mających ograniczyć biurokrację i korupcję. Rządy rewolucyjne władzy doprowadziły wręcz do umocnienia symbiozy wielkiego biznesu i polityki (Kozłowski, 2011).

Władza na Ukrainie pozostała zatem w rękach ludzi obarczonych mentalnością radziecką, którzy po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości nie przeprowadzili reform ekonomicznych, tylko ukształtowali oligarchiczny system rządów. Ukraiński publicysta Mykoła Riabczuk uważa, że celem postsowieckiej władzy jest podtrzymywanie jak najdłużej „społeczeństwa nieobywatelskiego”, które uważa się za podatne na manipulację i propagandę. Elity rządzące Ukrainą nie uważają obywateli za partnerów, z którymi należy negocjować oraz szanować ich wybory, a ich celem jest zniechęcenie zwolenników organizacji pozarządowych poprzez uprawianie propagandy głoszącej, że działalność ta nie przyniesie zamierzonego skutku (Riabczuk, 2005, ss. 47–49).

Niewypracowanie kapitału społecznego

Ostatnią barierą w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego jest brak odpowiedniego kapitału społecznego. Politolog Robert Putnam sądzi, że kapitał społeczny oparty na dobrowolnej współpracy ułatwia funkcjonowanie społeczeństwa, gdyż jest wprost proporcjonalny do uczestnictwa obywateli w stowarzyszeniach. Zaufanie jest najważniej-

szym elementem tworzącym kapitał społeczny, gdyż napędza współpracę obywatelską. Społeczeństwa, które posiadają wysoki kapitał zaufania społecznego, rozwijają się o wiele szybciej niż te, w których przeważają pionowe więzi społeczne, panuje korupcja, gdyż te drugie hamują rozwój kapitału społecznego (Putnam, 1995, ss. 258–265). Ludzie przenoszą zaufanie z poziomu mikrospołecznego na poziom makrospołecznych zachowań. Wynika z tego, że jeżeli w społeczeństwie nie ma zaufania między jednostkami, to konsekwencją jest niski wskaźnik zaufania do instytucji społecznych. Obecnie większość Ukraińców nie ma zaufania do innych członków społeczeństwa, a już w szczególności nie darzy zaufaniem polityków, co świadczy o małym zasobie kapitału społecznego (Kublik, 2014).

Jedną z przyczyn niewypracowania kapitału społecznego przez Ukraińców jest pamięć o systemie komunistycznym, opartym m. in. na izolacji społecznej. Izolacja taka polega na tym, że komunikacja odbywająca się ponad mikrostrukturami jest kontrolowana przez instytucje państwowe. „W wymiarze psychologicznym stwarzało to powszechne wrażenie, że »wszyscy«, a w każdym razie wszyscy, z którymi jednostka komunikowała się na poziomie pośrednim, prezentują postawy i zachowania zgodnie z oficjalną ideologią państwa” (Wnuk-Lipiński, 2005, s. 128). Ograniczało to przestrzeń jednostki do rodziny, zaufanej grupy przyjaciół, gdyż życie publiczne było całkowicie kontrolowane przez władzę. Państwo komunistyczne sprawowało kontrolę także nad dyskursem publicznym. Doprowadziło to do dychotomicznego podziału rzeczywistości społecznej na: „my” – „oni”. Kategoria „my” była przypisana do sfery prywatnej jednostki, relacje miały w niej charakter personalny, obejmowała ludzi najbliższych, którym można było zaufać. Natomiast kategoria „oni” odnosiła się do sfery publicznej, w której relacje następowały przy pomocy instytucji nadzorowanych przez system państwowy, co wpływało na niski poziom zaufania społecznego. W odbiorze jednostkowym kategoria „my” dotyczyła małych, nieformalnych grup, zaś kategoria „oni” utożsamiana była z makrostrukturami stanowiącymi resztę kontekstu społecznego (Wnuk-Lipiński, 2005, s. 129).

Aby na Ukrainie ukształtowało się społeczeństwo obywatelskie, Ukraińcy muszą uporać się z ujednoczeniem tożsamości narodowej, zdekonstruowaną pamięcią dawnego imperium, wciąż istniejącą filozofią człowieka radzieckiego, oligarchicznymi rządami, niskim wskaźnikiem zaufania społecznego. Z pewnością pokonanie tych przeszkód będzie dla Ukrainy, która obecnie znajduje się w stanie wojny z separatystami rosyjskimi, bardzo trudnym zadaniem. Trwający konflikt zbrojny może doprowadzić do zwiększenia podziałów między wschodnią a zachodnią częścią Ukrainy.

Bibliografia

- Bokajło, W. & Dziubka, K. (2001). *Spółeczeństwo obywatelskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bortnikow, W. (2010). Partycypacja społeczna na Ukrainie. W: A. Antoszewski, A. Kolodii, & K. Kowalczyk (Red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie* (ss. 275–286). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Dzieduszycki, P. (2005). *Majdan grozy i nadziei*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Figes, O. (2008). *Szepty: Życie w stalinowskiej Rosji*. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Kokorski, W., & Kokorska, O. (2010). Elity w procesie transformacji na Ukrainie. W: A. Antoszewski i in. (Red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie* (ss. 231–240). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kolodii, A. (2010). Spółeczeństwo obywatelskie na Ukrainie. W: A. Antoszewski i in. (Red.), *Transformacja w Polsce i na Ukrainie* (ss. 301–313). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kozłowski, K. (2011). Wpływ pomarańczowej rewolucji na system polityczny. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH Studia i Prace*, (2(6)). Pobrano z <http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/archiwum/Documents/KKozlowski6.pdf>
- Kublik, A. (2014, maj 13). Skandynawowie najbardziej ufni i najszcześliwsi. Polska na dole rankingu zaufania. *Gazeta Wyborcza.pl*. Pobrano z http://wyborcza.pl/1,76842,15949239,Skandynawowie_najbardziej_ufni_i_najszczesliwsi__Polska.html
- Łysenko, O. (2007). Bariery w rozwoju organizacji pozarządowych na Ukrainie. W: *Nowoczesność, ponowoczesność: Spółeczeństwo obywatelskie w Europie środkowej i wschodniej* (T. 2, ss. 166–169). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Matuszak, S. (2012). Demokracja oligarchiczna: wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę. *Prace Ośrodka Studiów Wschodnich*, (42). Pobrano z http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_42_pl_0.pdf
- Nowak, J. (2011). *Spółeczne reguły pamiętania: antropologia pamięci zbiorowej*. Kraków: NOMOS.
- Portnow, P. (2009). „Wielka wojna ojczyźniana” w polityce pamięci Białorusi, Mołdawii i Ukrainy. *Res Publica Nowa*, (7), 24–33.
- Putnam, R. (1995). *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Rachwał, M. (2010). *Demokracja bezpośrednia w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Riabczuk, M. (2005). *Dwie Ukrainy*. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej.
- Riabczuk, M. (2014). Czternaste najgorsze miejsce. *Herito*, (15), 30–41.
- Shils, E. (1994). Co to jest społeczeństwo obywatelskie? W: K. Michalski (Red.), *Europa i społeczeństwo obywatelskie: Rozmowy w Castel Gandolfo*. Kraków: Znak.
- Stryjek, T. (2007). *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacja dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Szacki, J. (1997), Wstęp: Powrót do idei społeczeństwa obywatelskiego. W: J. Szacki (Red.), *Ani księżę, kupiec: obywatel: Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*. Kraków: Znak.

Tumanova, T. (2012, grudzień 15). 12 lat temu startowała akcja „Ukraina bez Kuczmy”. *Ukraiński Dziennik Narodowy*. Pobrano z <http://www.unn.com.ua/pl/news/1169980-12-rokiv-tomu-startovala-aktsiya-ukrayina-bez-kuchmi>

Ukraiñtsi baïduzhi do aktyvnoï hromads'koï diial'nosti – opytuvannia. (2013, lipiec 17). *Ukraiñs'ka pravda*. Pobrano z <http://www.prawda.com.ua/news/2013/07/17/6994416/>

Witkowska, M., & Wierzbicki, A. (2005). *Spoleczeñstwo obywatelskie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Wnuk-Lipiñski, E. (2005). *Socjologia życia publicznego*. Warszawa: Scholar.

Wylegała, A. (2014). *Przesiedlenia a pamięć*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Zybertowicz, A. (2014). Prof. Zybertowicz: Rewolucja i oligarchia. *W sieci*, (10). Pobrano z <http://wpolityce.pl/polityka/187465-prof-zybertowicz-rewolucja-i-oligarchia-50-najbogatszych-oligarchow-rosji-kontrolowalo-35-proc-pkb-na-ukrainie-poziom-ten-szacowano-na-85-proc>

Obstacles on the path towards a civil society in Ukraine

This article centers on key difficulties that hamper the development of a civil society in independent Ukraine. A special emphasis is put on phenomena such as: lack of a homogeneous national identity, non-existence of the collective memory shared by all Ukraine citizens, the Soviet mentality, oligarchic structures, and failure to build social capital. The work is based on the scientific literature on a civil society in Ukraine.

Keywords:

civil society; social identity; collective memory; the Orange Revolution; social trust

Ograniczenia w kształtowaniu się społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie

Celem artykułu jest próba przedstawienia przeszkód stojących na drodze rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie po uzyskaniu przez nią niepodległości. Duży nacisk położony został na ukazanie takich zjawisk, jak: brak jednolitej tożsamości narodowej Ukraiñców, nieistnienie jednej pamięci zbiorowej podzielanej przez wszystkich obywateli, mentalność sowiecka, oligarchiczna władza oraz niewypracowanie kapitału społecznego. Pracę przygotowano na podstawie literatury naukowej poświęconej kwestii społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie.

Słowa kluczowe:

spoleczeñstwo obywatelskie; tożsamość społeczną; pamięć zbiorowa; pomarañczowa rewolucja; zaufanie społeczne